

УДК 347.951

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.43>

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ УХВАЛ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Мороз О.В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільного права та процесу,**Харківський національний університет внутрішніх справ*

ORCID: 0000-0003-4154-1826

Мороз О.В. Поняття та види ухвал суду першої інстанції в цивільних справах.

У статті досліджено поняття та види ухвал суду першої інстанції в цивільних справах. Вказується, що оскільки правомірність рішення суду безпосередньо залежить від коректності розв'язання проміжних питань, законність кожної окремої ухвали є запорукою обґрунтованості ухваленого судом рішення. Автор зазначає, що встановлення ухвал можливе на будь-якій стадії цивільного судочинства у суді першої інстанції. Вказується, що ухвали є процесуальною формою реалізації розпорядчих повноважень суду. Вони приймаються для вирішення окремих процедурних питань, що виникають під час розгляду справи або на стадії виконання судового рішення. Автор зазначає, що ухвали виконують передусім організаційну функцію, забезпечуючи динаміку процесу – від його ініціювання до логічного завершення. Детально аналізується поняття судових ухвал. У статті вказується, що для набуття статусу акту правосуддя судова ухвала має відповідати сукупності обов'язкових умов: 1) ухвала повинна бути постановлена належним суб'єктом – судом; 2) закон має передбачати постанову відповідної ухвали; 3) ухвала має бути виражена у встановленій законом процесуальній формі та містити усі необхідні реквізити, передбачені ЦПК України; 4) встановленню ухвали має передувати чітко визначена процедура встановлення саме таких обставин, з якими закон пов'язує можливість постановлення відповідної ухвали. Зазначається, що правова природа судової ухвали розкривається через її триєдину сутність: 1) вона виступає як оперативно-розпорядчий процесуальний акт, що фіксує кожну процесуальну дію суду під час розгляду справи; 2) ухвала є актом правосуддя, оскільки вона розв'язує конкретні процедурні питання; 3) вона виконує правотрансформаційну роль, та виступає актом, що створює, змінює та припиняє процесуальні правовідносини між учасниками справи. Автор детально аналізує класифікації ухвал за формою (порядком постановлення) та змістовим наповненням. Також автор аналізує окремі ухвали. Вказується, що аналіз видів судових ухвал дозволяє диференціювати їх на обов'язкові (необхідні для кожної справи) та факультативні (постановлення яких зумовлене конкретними обставинами чи клопотаннями учасників).

Ключові слова: судова ухвала, поняття ухвал суду, види ухвал суду першої інстанції.

Moroz O.V. Concepts and types of first instance court rulings in civil cases.

The article examines the concepts and types of first instance court rulings in civil cases. It is pointed out that since the legality of a court decision directly depends on the correctness of the resolution of intermediate issues, the legality of each individual ruling is a guarantee of the validity of the decision made by the court. The author notes that rulings may be issued at any stage of civil proceedings in the court of first instance. It is pointed out that rulings are a procedural form of exercising the court's administrative powers. They are adopted to resolve specific procedural issues that arise during the consideration of a case or at the stage of enforcement of a court decision. The author notes that rulings primarily perform an organisational function, ensuring the dynamics of the process – from its initiation to its logical conclusion. The concept of court rulings is analysed in detail. The article states that in order to acquire the status of an act of justice, a court ruling must meet a set of mandatory conditions: 1) the ruling must be issued by the appropriate entity – the court; 2) the law must provide for the issuance of the relevant ruling; 3) the ruling must be expressed in the procedural form established by law and contain all the necessary details provided for by the Code of Civil Procedure of Ukraine; 4) the ruling must be preceded by a clearly defined procedure for establishing the circumstances with which the law links the possibility of issuing the relevant ruling. It is noted that the legal nature of a court ruling is revealed through its triune essence: 1) it acts as an operational and administrative procedural act that records each procedural action of the court during the consideration of the case; 2) the ruling is an act of justice, as it resolves specific procedural issues; 3) it performs a law-transforming role and acts as an act that creates, changes and terminates procedural legal relations between the parties

to the case. The author analyses in detail the classification of rulings by form (order of issuance) and content. The author also analyses individual rulings. It is pointed out that the analysis of types of court rulings allows them to be differentiated into mandatory (necessary for each case) and optional (the issuance of which is determined by specific circumstances or motions of the participants).

Key words: judicial ruling, concept of court rulings, types of first instance court rulings.

Постановка проблеми. Цивільне процесуальне законодавство України передбачає, що на кожному етапі судового розгляду – від відкриття справи до вирішення справи по суті – суд вчиняє процесуальні дії, які оформлюються ухвалами. Оскільки правомірність рішення суду безпосередньо залежить від коректності розв'язання проміжних питань, законність кожної окремої ухвали є запорукою обґрунтованості ухваленого судом рішення.

Із проблемою ухвал суду першої інстанції у цивільному процесі пов'язані такі питання, як поняття та види ухвал суду першої інстанції в цивільних справах, які не достатньо висвітленні у юридичній літературі.

Мета дослідження – загальне дослідження та аналіз поняття та видів ухвал суду першої інстанції в цивільних справах.

Стан опрацювання проблематики. На питання поняття та видів ухвал суду першої інстанції в цивільних справах вже звертали увагу в правовій літературі деякі вчені, а саме: І.В. Андронов, П.І. Радченко, О.В. Фролова, О.М. Шиманович, М.Й. Штефан та інші учені.

Виклад основного матеріалу. Постанови суду першої інстанції, якими справа не вирішується по суті, виносяться в формі ухвал.

Усі сучасні процесуалісти [1, с. 144; 2, с. 220] підтримують дану точку зору. Зазначена позиція є цілком обґрунтованою та доктринально виправданою, оскільки вона повністю відповідає чинним нормам процесуального права.

Відповідно до ч. 2 ст. 258 ЦПК України [3] «процедурні питання, пов'язані з рухом справи у суді першої інстанції, клопотання і заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення чи закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирішуються судом шляхом постановлення ухвал».

Постановлення ухвал можливе на будь-якій стадії цивільного судочинства у суді першої інстанції (зокрема, щодо відкриття провадження, відводу судді, призначення експертизи чи вжиття заходів забезпечення позову тощо). Таким чином, ухвали є процесуальною формою реалізації розпорядчих повноважень суду. Вони приймаються для вирішення окремих процедурних питань, що виникають під час розгляду справи або на стадії виконання судового рішення. Отже, ухвали виконують передусім організаційну функцію, забезпечуючи динаміку процесу – від його ініціювання до логічного завершення.

О. М. Шиманович зазначає, що судові ухвали – це постанови суду, які вирішують окремі питання процесуального характеру, поставлені перед судом у заявах та клопотаннях особами, які беруть участь у справі, та які виникають у процесі порушення, розвитку та припинення судочинства у справі, а також у зв'язку із виявленням суттєвих недоліків в роботі державних та інших органів чи порушенням законів окремими особами [4, с. 49].

Судові ухвали є специфічними актами суду, що забезпечують системність та цілісність правосуддя. Оскільки розгляд справи належить до виключної компетенції суду, він зобов'язаний здійснювати постійне направлення ходу процесу та керування ним. Це включає й контроль за розпорядчими діями учасників справи, зокрема при відмові від позову чи укладенні мирової угоди.

Таким чином, ухвали виступають формою реалізації норм процесуального права та є правозастосовними актами, що втілюють владні повноваження суду як гілки державної влади.

Для набуття статусу акту правосуддя судова ухвала має відповідати сукупності обов'язкових умов:

- 1) ухвала повинна бути постановлена належним суб'єктом – судом;
- 2) закон має передбачати постанову відповідної ухвали;
- 3) ухвала має бути виражена у встановленій законом процесуальній формі та містити усі необхідні реквізити, передбачені ЦПК України;
- 4) постановленню ухвали має передувати чітко визначена процедура встановлення саме таких обставин, з якими закон пов'язує можливість постановлення відповідної ухвали.

Правова природа судової ухвали розкривається через її триєдину сутність. По-перше, вона виступає як оперативно-розпорядчий процесуальний акт, що фіксує кожну процесуальну дію суду під час розгляду справи. По-друге, ухвала є актом правосуддя, оскільки вона розв'язує конкретні процедурні питання. По-третє, вона виконує правотрансформаційну роль, та виступає актом, що створює, змінює та припиняє процесуальні правовідносини між учасниками справи.

У доктрині цивільного процесуального права питання класифікації судових ухвал залишається одним з найбільш дискусійних. Оскільки на стадії судового розгляду суд першої інстанції постановляє велику кількість ухвал, що фіксують як його власні дії, так і розпорядчі акти учасників справи, виникає об'єктивна потреба в їх систематизації. Проте саме багатогранність і різне правове значення цих актів ускладнюють створення єдиної логічної структури. Попри це, ухвали зазвичай класифікують за двома критеріями: формою (порядком постановлення) та змістовим наповненням.

Відповідно до ч. 4, 5 ст. 259 ЦПК України [3] ухвали залежно від процесуальної форми їх постановлення поділяються на:

1) ухвали, що оформлюються окремим документом. Ухвали суду, постановлені окремим документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи;

2) ухвали, постановлені судом без оформлення окремого документа. Вони зазначаються у протоколі судового засідання. Суд може оформити такі ухвали окремим документом після закінчення судового засідання.

Класифікація судових ухвал за порядком їх постановлення та формою фіксації є загальною визначеною в юридичній науці й не зумовлює дискусій. Дослідники традиційно виділяють два види таких актів: ухвали, оформлені як окремі процесуальні документи, та ухвали, що фіксуються безпосередньо у протоколі судового засідання. При вирішенні процедурних питань, що не потребують тривалого обговорення, суд може постановити ухвалу «на місці», без виходу до нарадчої кімнати. Такі акти, що традиційно іменуються «протокольними», містять стислий виклад питань, мотивувальну частину та посилання на відповідну норму права.

Проте, як правило, судові ухвали оформлюються у письмовій формі як самостійні процесуальні документи (наприклад, ухвала про зупинення провадження в справі). Такі акти постановляються в нарадчій кімнаті для вирішення найбільш суттєвих питань справи.

Стаття 353 ЦПК України [3] закріплює перелік ухвал, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду, отже вони оформлюються окремим документом. Так, «окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо: відмови у видачі судового наказу; забезпечення доказів, відмови в забезпеченні доказів чи скасування ухвали про забезпечення доказів; забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову; скасування забезпечення позову, відмови в скасуванні чи заміні заходів забезпечення позову або відмови у забезпеченні позову; зустрічного забезпечення або зміни чи скасування зустрічного забезпечення; повернення заяви позивачеві (заявникові); відмови у відкритті провадження у справі; передачі справи на розгляд іншого суду; відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк; затвердження мирової угоди; призначення експертизи; визначення розміру судових витрат; зупинення провадження у справі; закриття провадження у справі; залишення позову (заяви) без розгляду; окрема ухвала; стягнення штрафу в порядку процесуального примусу; внесення або відмови у внесенні виправлень у рішення; відмови ухвалити додаткове рішення; роз'яснення або відмови у роз'ясненні судового рішення; повернення заяви про перегляд заочного рішення; відмови у відкритті провадження за нововиявленими або виключними обставинами, відмови в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами; поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання; виправлення помилки у виконавчому документі або визнання його таким, що не підлягає виконанню; відстрочення і розстрочення, зміни чи встановлення способу і порядку виконання рішення; розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця; заміни сторони у справі (процесуальне правонаступництво) або сторони виконавчого провадження; повороту виконання рішення суду чи відмови у повороті виконання рішення; звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, чи нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку; тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України; скасування тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України; визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами; тимчасового влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу; оголошення розшуку відповідача (боржника) або дитини; примусового проникнення до житла; звільнення (призначення) опікуна чи піклувальника; відмови у відкритті провадження у справі про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу; повернення заяви про скасування рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу; повернення заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або заяви про визнання і надання дозволу на виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу; залишення без розгляду заяви про відновлення втраченого судового провадження; відновлення повністю або частково втраченого судового провадження чи відмови в його відновленні; відмови у задоволенні заяви про зобов'язання боржника подати звіт про виконання судового рішення; прийняття або відмови у прийнятті звіту боржника про виконання судового рішення» .

Найбільш складним і водночас ключовим питанням у теорії цивільного процесу є класифікація ухвал за їхнім змістом. Саме цей вид систематизації відіграє вирішальну роль у розуміння того, як реалізуються фундаментальні завдання та цілі правосуддя. Попри значущість питання, у доктрині відсутній єдиний підхід до змістовної класифікації. Огляд наукових джерел дозволяє виділити дослідників, кожен з яких пропонує власне бачення ієрархії та поділу судових ухвал.

П.І. Радченко вважає, що існує чотири види судових ухвал: підготовчі, заключні, окремі й ухвали, які перешкоджають виникненню цивільного процесу [5, с. 652].

На нашу думку, дана позиція є дещо вразливою для критики, оскільки надмірне узагальнення не дозволяє повною мірою розкрити специфіку та розмаїття ухвал суду першої інстанції. Більш аргументованим і ґрунтовним видається підхід таких вчених, як В.І. Тertiшніков, С.І. Чернооченко. Автори пропонують диференціювати ухвали на п'ять функціональних груп – підготовчі, заключні, окремі, ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу в справі, ухвали з приводу винесеного рішення та його виконання [6, с. 150; 7, с. 178].

Згідно з позицією О.М. Шиманович, ухвали суду, що постановляються за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами, мають бути виділені в окрему класифікаційну групу. Автор обґрунтовує це специфічною правовою природою таких актів: вони дозволяють суду самостійно, без звернення до апеляційної чи касаційної інстанцій, скасовувати власні рішення. Оскільки такі ухвали не вписуються в межі традиційних категорій, їх виокремлення забезпечує повноту систематизації судових актів. Це має важливе практичне значення, зокрема для визначення моментів набрання ухвалами законної сили та встановлення меж їхнього оскарження [4, с. 149-150].

М.Й. Штефан за даним критерієм пропонував поділяти ухвали на: ухвали, спрямовані на відкриття провадження у справі; ухвали, що забезпечують розвиток процесу у справі; ухвали, що перешкоджають виникненню цивільного процесу у справі (перетинальні) або подальшому його розвитку (заключні); ухвали по застосуванню санкцій за цивільні процесуальні правопорушення – заходів процесуального примусу; ухвали, що сигналізують про порушення законності [8, с. 149-150].

І.В. Андронов вважає, що у даній класифікації є низка недоліків: вони поєднують у одній групі різні за характером судові ухвали, не дотримуються рівнів класифікації й інколи виходять за межі основного критерію. За змістом, що обумовлений функціональним призначенням даного процесуального акту (характером впливу на судовий процес), він поділяє судові ухвали на: 1) ухвали, що безпосередньо впливають на рух цивільної справи; 2) ухвали, що безпосередньо не впливають на рух цивільної справи. В свою чергу ухвали, що безпосередньо впливають на рух цивільної справи І.В. Андронов поділяє на: 1) ухвали, які сприяють виникненню та руху справи; 2) ухвали, які перешкоджають виникненню та руху справи (пресічні – ухвали, що перешкоджають виникненню справи; відкладальні – ухвали, що призводять до затягування судового розгляду справи; заключні – ухвали, якими закінчується судовий розгляд справи). Ухвали, що безпосередньо не впливають на рух цивільної справи він поділяв на: 1) ухвали, якими оформлюються дії суду з підготовки справи до судового розгляду та забезпечується сприяння у реалізації прав та виконанні обов'язків учасників процесу; 2) ухвали, якими суд виправляє недоліки судового рішення; 3) ухвали, якими суд реагує на порушення закону [9, с. 61-62].

Особливу групу серед різних видів судових ухвал складають окремі ухвали. Правова природа окремих ухвал суттєво відрізняється від інших актів суду першої інстанції. Якщо більшість ухвал спрямовані на регулювання матеріальних та процесуальних прав учасників справи, то окремі ухвали не мають безпосереднього впливу на рух та фінальний результат судового розгляду. Вони виносяться щодо питань, які виходять за межі предмета спору, і не визначають подальшу динаміку цивільного процесу.

Реалізуючи функцію правосуддя, судові органи спрямовують свою діяльність на зміцнення законності в ключових сферах суспільного життя. Важливим аспектом цієї місії є профілактика правопорушень, що забезпечується всією системою принципів цивільного процесуального права. У цьому контексті особливого значення набуває превентивна функція суду, основною формою реалізації якої є постановлення окремих ухвал. Обов'язок суду полягає не лише у вирішенні спору, а й у виявленні причин та умов, що сприяли правопорушенню, а також у вжитті заходів їх подальшого усунення.

Окремі ухвали суду виходять за межі правовідносин в конкретній справі. «Суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу» (ч. 1 ст. 262 ЦПК України [3]). Постановлення окремої ухвали є виключно прерогативою суду як органу державної влади, що зумовлює її загальнообов'язковість. Як пов-

ноцінний акт правосуддя вона ухвалюється в межах процесуальної форми, яка чітко визначена законодавством, має самостійний предмет впливу (негативні соціальні явища) та набирає законної сили нарівні з іншими судовими рішеннями. Відповідно до ч. 5 ст. 262 ЦПК України [3] в окремій ухвалі суд повинен зазначити закон або інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, та в чому саме полягає порушення. «Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно» (ч. 6 ст. 262 ЦПК України [3]).

Отже, окрему ухвалу слід дефініціювати як акт правосуддя, що є результатом процесуальної діяльності суду з виявлення порушень законності з боку посадових осіб або громадян. Цей акт має чітку превентивну спрямованість і надсилається відповідним суб'єктам для вжиття заходів реагування, зміцнення правопорядку та виховання поваги до права.

Загалом, аналіз видів судових ухвал дозволяє диференціювати їх на обов'язкові (необхідні для кожної справи, як-от ухвала про відкриття провадження) та факультативні (постановлення яких зумовлене конкретними обставинами чи клопотаннями учасників).

Висновки. Визначення поняття та видів ухвал суду першої інстанції в цивільних справах має важливе значення для належного судового захисту прав і законних інтересів учасників цивільного процесу. Судові ухвали – це акти суду, спрямовані на вирішення процедурних питань, що ініціюються учасниками справи через заяви та клопотання або виникають з ініціативи суду. Залежно від процесуальної форми та процедури ухвалення, судові ухвали класифікують на два типи: ухвали, що оформлюються окремим документом та протокольні ухвали, які постановлені судом без оформлення окремого документа. Детальний аналіз видів ухвал суду першої інстанції має досить важливе практичне та наукове значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кройтор В.А. Цивільний процес. Х.: Еспада, 2002. 288 с.
2. Штефан М.Й., Дріжчана О.Г. Цивільне процесуальне право України. К.: Либідь, 1994. 320 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 р. № 1618-IV (в редакції Закону від 03.10.2017 р. № 2147-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 12.01.2026 р.).
4. Шиманович О.М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2005. 221 с.
5. Курс цивільного процесу: Підручник. / Під ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
6. Тертишніков В.І. Цивільний процес. Х.: Консум, 2001. 240 с.
7. Чернооченко С.І. Цивільний процес України: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 308 с.
8. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]. К.: Ін Юре, 2005. 624 с.
9. Андронов І.В. Поняття та види судових ухвал у цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 57-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2017_5_11 (дата звернення: 12.01.2026 р.).

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026